

Üsküp Sancağı'nda Tahmîs-i Âşar Usulü (R.1321/M.1905-1906)¹**Kemalettin KOÇ**

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
kkoc@ksu.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6632-9501>

Öz

XIX yüzyılın sonu ile XX yüzyılın başları, Osmanlı Devleti'nde ıslahatların devam ettiği bir dönemdir. Vilâyât-ı Selâse'de de yapılan ıslahatlara, Tahmis-i Âşar Usulü adı verilen vergi tahsil usulü dâhil edilmiştir. Bu çalışmada, Vilâyât-ı Selâse'den biri olan Kosova vilayetinin merkez kazası Üsküp'te, R.1321/M.1905-06 tarihinde adı geçen usul ve uygulaması incelenmiştir.

Çalışmada öncelikle Osmanlı Arşivi (BOA) belgelerinden istifade edilmiştir. Bunun yanında Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesinde, tahmis-i âşar usulü ve uygulaması hakkında görüşmelere ulaşılmıştır. Başvekâlet Devlet Matbaası tarafından basılan Düstur da önemli bilgiler içermektedir. Ayrıca tetkik eserlerden yararlanılmıştır.

Taranan ve elde edilen bilgi ve belgelerden, çalışmanın amacı olan tahmis usulünün Üsküp özelinde uygulaması araştırılmıştır. Araştırmada, araziden alınan bir vergi türü olan mahsul öşrünün, R.1321/M.1905-06 tarihinde bu usul ile tahsil edilmesi incelenmiştir. Bu vergi tahsil türünde öşür bedeli, geçmiş beş yılın ziraatından alınan âşarın 1/5'ine göre hesaplanıp taksim edildiği gibi, beş yıllık tahmini öşür hesaplanıp yine beşe bölünerek her yıl eşit miktarda tahsil edilmiştir. Ayrıca, adı geçen usulün uygulanması ve yöredeki yansımaları üzerine bilgilere ulaşılmıştır. Böylece, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyılın hemen başındaki bir vilayet merkezinin Sosyoekonomik tarihine dair önemli veriler ve ipuçlarına ulaşılmıştır. Üsküp'te uygulama Maliye Müfettişi Raşid Bey tarafından incelenmiş ve rapor haline getirilmiştir. Çalışma, adı geçen rapor ışığında hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Rumeli Islahatı, Tarım, Vergi Tahsili, Âşar.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 02.02.2021 / 09.07.2021

Künye Bilgisi: Koç, K. (2021). Üsküp Sancağı'nda tahmis-i âşar usulü. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1280-1302. DOI: 10.33437/ksusbd.873226

Tahmis-i Âşar Method in The Skopje Sancak (R.1321/M.1905-1906)**Abstract**

At the end of the XIX century and the beginning of the XX century is a period in which reforms continued in the Ottoman Empire The tax collection procedure called Tahmis-i Aşar Procedure was included in the reforms carried out in Vilayat-ı Selase. In this study, the procedure and its application mentioned in R.1321 / M.1905-06 in Skopje, the central district of Kosovo province, which is from Vilâyat-ı Selâse, has been tried to be examined.

In the study, primarily Ottoman Archive (BOA) documents were used. In addition, negotiations were reached on the Tahmis-i âşar method and its implementation in the Meclis-i Mebusan Zabıt Ceride. The Order, published by the Government Printing House, also contains important information. Moreover, research works were used.

From the scanned and obtained information and documents, the application of the estimation method, which is the aim of the study, in Skopje was investigated. In the study, the collection of the crop oest, which is a tax type collected from the land, on R.1321 / M.1905-06 was investigated. In this type of tax collection, the tuition fee is calculated and divided according to the 1/5 of the income taken from the agriculture of the past five years, and the five-year estimate is calculated and divided by five, and is collected in equal amounts every year. In addition, information was obtained on the implementation of the aforementioned procedure and its reflections in the region. Thus, the Ottoman Empire's XIX. with the end of the century XX. Important data and clues about the socioeconomic history of a provincial center at the beginning of the century have been obtained. The practice in Skopje was examined and reported by the Finance Inspector Raşid Bey. This study was discussed in the light of the aforementioned report.

Keywords: II. Abdülhamid, Rumelia Reform, Agriculture, Tax Collection, Âşar.

Giriş

Osmanlı Türkleri, Avrupa'da fetihler yaptıktan sonra buralara Anadolu'dan nüfus yerleştirmiştir. Böylece bölgenin etnik yapısı değişmiş, yeni yerleşim yerleri kurulmuş, yeni bir vatan tesis edilmiştir. Hatta Rumeli, doğrudan merkezi idareye bağlanmıştır (Alkan, 2015: 246). Klasik dönemde kurulan bu istikrar, XIX. yüzyılın başına kadar devam etmiştir. Bu dönemde yaşanan isyanlar, savaşlar ve bağımsızlık talepleriyle Balkanlar kaynamaya başlamıştır. 1877-1878

yılında yapılan ve Doksan üç Harbi olarak adlandırılan Osmanlı-Rus savaşından sonra sorunlar artarak devam etmiştir. Savaşın sonra bölge, istikrarını yitirmiştir (Aydın, 1994: 498).

Savaşı kaybeden Osmanlı Devleti ile Rusya arasından 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Ayastefanos Antlaşması'ndaki maddeler Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya'nın katıldığı Berlin Kongresi'nde yeniden ele alınmış ve değiştirilmiştir. 13 Temmuz 1878 tarihli antlaşmaya göre, Bulgaristan toprakları üç bölgeye ayrılmıştır. *Birinci bölge* Osmanlı Devleti'ne bağlı olan bir Bulgaristan prensliği; *ikinci bölge* idarî yönden bağımsız, siyasi ve askerî yönden Osmanlı Devleti'ne tâbi, beş yıl süre ile bir Hristiyan vali tarafından idare edilecek olan Şarkî Rumeli Eyaleti; *üçüncü bölge* ise ıslahat yapılması şart koşulan ve Vilâyet-ı Selâse olarak adlandırılan Selanik, Kosova ve Manastır'dan oluşmuştur. Bu gelişmelerin yanı sıra Bosna ve Hersek Avusturya tarafından işgal edilmiş, Karadağ ve Sırbistan'ın bağımsızlığı tanınmış, Tuna nehri savaş gemilerine kapatılmıştır (Gencer, 1992: 517). Daha sonra Yunanistan ile 1881'de İstanbul'da yapılan bir antlaşmayla Tesalya bölgesi Yunanlılara bırakılmıştır (Hacısalihoglu, 2013: 588).

Bölgede Bulgar, Sırp ve Rum gruplar, hem Osmanlı Devleti ile mücadele etmişler hem de birbirleri ile Makedonya için mücadele etmişlerdir. Bu mücadelenin temelinde, bölgede en fazla nüfusa sahip olduklarını ispat etme ve ileride bu bölgeleri Osmanlı Devleti'nden koparma fikirleri yer almıştır (Alkan, 2015: 247).

Bulgaristan Osmanlı Devleti'nden ayrıldıktan sonra, 1894 yılında, Rumeli Edirne, Selânik, Kosova, Yanya, İşkodra ve Manastır vilâyetlerine ayrılmıştır (İnalçık, 2008: 235). Bu süreçte bölgede önemli gelişmeler olmuştur. Bu manada 1895'te, mali sıkıntılarının etkisiyle Yunanistan'da hükümet değişmiştir. 1897'de Atina'daki ihtilâl komitelerince desteklenen Giritli milliyetçilerin talebiyle, Prens Georg kumandasında bir filo adaya gönderilmiş ve filo adayı ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti'nin, adanın boşaltılması yönündeki talepleri karşılanmayınca, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında 1897'de savaş çıkmıştır. Savaş neticesinde Yunanistan ağır bir yenilgiye uğratılmıştır (Hacısalihoglu, 2013: 588). Rumeli ıslahatı, işte bu savaş dönemine denk gelmiştir.

ÂŞAR VERGİSİNİN ARAZİ ÜZERİNDEN ALINMASI

Âşar vergisinin teslisen ortalaması bulunarak arazi vergisi üzerine hisse-i maarif ve nafia ile birlikte taksim edilerek nakden istihsali kararı, 1896 yılından itibaren Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerinde üç kazada tecrübe maksadıyla uygulamaya konmuştur (BOA, İML., 18/61.1, 3; Özbek, 2015: 121). Lakin bu dönemde emlak ve arazinin, gerçek değerleri üzerinden tahriri

yapılmamıştı (BOA, İML., 18/61.3). Ayrıca 1896-1904 sürecinde âşarın arazi vergisi olması tasarısı çıkarılmıştır (Özbek, 2015: V).

1896 tarihli Rumeli Islahat layihasında,âşarın “teslisen”, yani geçmiş üç yılın mahsul geliri üzerinden bir değerlendirme yapılarak 1/3 oranında tahsil edilmesi istenmiştir (BOA, A.}MKT.MHM, 677/5.002.001). Zikredilen usulün uygulanması için Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerinde üç kaza belirlenmiştir (BOA, Y.A.RES., 80/59). Osmanlı idaresinde kalan Rumeli vilayetlerinden Edirne/Babaeski, Kosova/Preşova ve Manastır/Nasliç kazalarında R.1312/M.1896-97'da R.1312-1314 / M.1896-97/1898-99 teslis usulü uygulanmıştır (BOA, DH.TMIK.S., 18/15.004; BOA, DH.TMIK.S., 11/99; BOA, BEO, 1330/99718.004).

Bu dönemde ihaleye çıkılacak arazilerin bir kısmının yerleri hakkında birtakım sıkıntılar yaşanmıştır. Bu manada, âşar tahsili açısından, bir köyün veya çiftliğin arazisinin hepsi hiçbir zaman o köy veya çiftliği oluşturmamıştır. Bu anlamda birçok köyün bir veya birkaç mezrası bulunurken, bazı köyler de bir veya birkaç köy mezrasından meydana gelmiştir. Bu uygulamalar, tımar usulünden kaynaklanmıştır. Bu karmaşık durum daha sonradan, arazinin tahriri ve tahmîs bedelinin dağıtımı esnasında, birçok zorluğa ve şikâyete neden olmuştur. Öşürden elde edilen gelir, gerek devlet masrafları ve gerek evkafın muhafaza ve idaresi için vakıf görevine tahsis edilmiştir. Bunlardan birincisi devlet tarafından, ikincisi mütevelliler tarafından tahsil edilmiştir. Askeriye erzakı müteahhitleri ise hazinede olan alacaklarını âşar iltizam bedeliyle mahsup ettirebilecekleri düşüncesiyle, %10'dan %20'ye kadar fazla bir tutar ile âşar iltizamına teşebbüs etmiştir. Askeriye erzakı müteahhitlerinin bu teşebbüslerine diğer mültezimler de uymuştur (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.002). Bunun sebebi, müteahhitlerin, hazinede kefil olarak bıraktıkları senetleridir (MMZC, 16.11.1324: 118).

Harita 1. Kosova Vilayeti Haritası (1903) (BOA, TFR.I.M., 1/27).

TAHMİS-İ ÂŞAR USULÜNE GEÇİŞ

Klasik dönemde tahrir eminleri, köylünün üretiminden alınan verginin hesaplanmasını, geçmiş üç yılın mahsul geliri üzerinden bir değerlendirme yaparak gerçekleştirirdi (Öz, 2010: 427). XIX. yüzyılda ise Tanzimat sonrasında yaşanan yenileşme dönemi ile birlikte, tahmis usulü adı verilen bir yöntem düşünülmüş ve ilk defa 1850'de uygulamaya konmuştur. Bu tarihte, Osmanlı yöneticileri, âşar tahsilinde halk ile hazinenin mültezimlerin zararından kurtarılması için "usul- cedid" adıyla yeni bir yöntem uygulamaya başlamıştır. Bu yöntemde, âşar işlerinin köylülere bırakılması hedeflenmiştir. Âşar bedeli, önceki beş yılın âşar bedeli ortalaması alınarak belirlenecek ve köy ahalisinden toptan alınacaktı. Çünkü âşar, bazı yıllar düşük bazı yıllar yüksek bedelle ihale edilmişti. Köylülerin kendilerine verilen âşarın tahsilinde geçmiş beş yılın ortalamasının alınmasıyla hem hazinenin zarara uğramaması hem de ahaliye haksızlık edilememesi amaçlanmıştır. Her köy için belirlenen yıllık miktar, toptan o köye ihale edilip, her yıl o köyün çiftçisinden emval-i vergi gibi tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır (Özbek, 2015, 50; BOA, İ..MVL., 185/5609). 22 Mart 1861 tarihinde ise Rumeli eyaletlerine bağlı kaza ve kasaba âşarının, tahmis usulüyle toptan ahaliye ihalesi hakkında İrade-i seniye çıkarılmıştır (BOA, A.}MKT.UM, 462/77). Fakat 1896 tarihli Rumeli Islahat layihasında âşarın "teslisen" tahsil edilmesi istenmiş (BOA, A.}MKT.MHM, 677/5.002.001), 1904

yılından itibaren ise tekrar bedel-i tahmîsin uygulanması kabul edilmiştir (BOA, TFR.I..MN., 43/4206).

Tahmîs-i Âşar Usulü

Tahmîs, Arapça beşleme, beşte birini alma anlamına gelen bir kelimedir. Bu kelime mali bir terim olarak beşte birini/beşte bir oranında almak ifadesini karşılar. Öşür de benzer biçimde mali bir kavram olarak devlet giderleri için toprak ürünleri üzerinden alınan 1/10 oranındaki vergiyi ifade etmek için kullanılır. Âşar da öşrün çoğuludur. Tahmîs-i âşar ise âşarın, geçmiş beş yıllık toplamının ortalaması bulunarak ortaya çıkan tutarın her yıl 1/5'nin alınması usulüyle uygulanan bir vergi tahsil yöntemidir.

Bu vergi türünde, bir yerin beş yıllık tahmini öşrü hesaplanıp beşe bölünerek ortalaması bulunur ve her yıl eşit miktarda tahsil edilir (Balcı, 2012: 13). Yine öşür bedeli, geçmiş beş senenin ziraatından alınan âşarın humsuna (1/5'ine) göre hesap ve taksim edilir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.004). Yani bir köyün son beş yıllık âşar gelirinin ortalaması alınır (Coşar, 1996: 21). Bu usulde keşif ve tahmin üzerine öşür ifası önem arz eder. Dolayısıyla mültezimlerin suistimallerinden zarar gören mahsul vergisinin yavaş yavaş yayılarak genişlemesi arzu edilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.004). Dolayısıyla âşarın tahsilinde iltizam usulü yerine, "Tahmîs Usulü" adı verilen yeni bir vergi usulü getirilmiş (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.002), beş yıllık tahmini öşür hesaplanarak yine beşe bölünmüş ve her yıl eşit miktarda tahsili yapıldığı gibi (Balcı, 2012: 13), öşür bedeli geçmiş beş yılın ziraatından alınan âşarın 1/5'ine göre hesap ve taksim edilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.004). Yani bir yerin son beş yıllık âşar gelirinin ortalaması alınmıştır (Coşar, 1996: 21).

Tahmîs bedeli rağbet, rekabet, fiyat ve yıllık verime bağlıdır. Her beş senede bir genel değişiklik yapılır. Değişikliklerde yılların fiyatı ve bereketinin dengesi için, köylere zam ve indirim yapılarak düzeltme sağlanır. Değişiklik ve esas dengeye yardımcı olan unsur İstatistik memurlarının hazırladığı cetvellerdir. Bu amaçla ilk denemenin ardından istatistiki çalışmalara başlanmış ve çalışmaların sonucuna göre hareket edilmesi istenmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.001.002).

Fakat usulün uygulanmaya başlanmasından sonra, öşür bedeli ortalamasının belirlenmesi için esas alınan *geçmiş yılların iltizam bedeli yönteminden* pek memnun olunmamıştır. Çünkü iltizam bedeli çoğu zaman alınan öşürden fazla olurken bazen de çeşitli sebeplerle yükselmiştir. Ayrıca bazı köylerle çiftliklerin âşarı, gerçek değerinden düşük bedellerle iltizam edilmiştir. Vakıfların âşarı ise çok defa düşük tutarla ihale edilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.005).

KOSOVA/ÜSKÜP’TE DENEME MAKSATLI TAHMİS UYGULAMASI

Vilâyât-ı Selâse’de oşür geliri, eskiden beri erzak müteahhitleri ile nüfuzlu kimseler tarafından yüksek bedellerle iltizam edilmiştir. Bu işlem icra edilirken, fazla tahsilat yapılarak çiftçilerin mağdur edildiği, mağduriyetin giderilmesi içinse, tahmis usulünün uygulanarak geçmiş beş senelik ihale bedellerinin tahmis esası kabul edilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Ayrıca Müslüman ve gayrimüslim ahali de benzer konularda şikâyetle bulunmuştur (BOA, TFR.I.UM., 30/2912.020.1; BOA, TFR.I.UM., 30/2912.020.2). Rumeli vilayetlerinin bazı köylerinde âşarın tahmis usulüne uygun olarak idaresinden ortaya çıkan neticeye göre, bu usulün R.1321/M.1905-06’da Vilâyât-ı Selâse’nin merkez kazalarına yayılması ve bu tecrübenin yavaş yavaş yayılması gerektiği düşünülmüştür (BOA, TFR.I.UM., 30/2912.019). Bunun üzerine Vilâyât-ı Selâse’nin merkez kazalarında, R.1321/M.1905-06 yılından itibaren, âşarın tahmis suretiyle arazi üzerine dağıtılması için irade çıkarılmıştır (BOA, TFR.I.UM., 30/2912.021). Yani her köyün tahmis edilen âşar bedeli sınıflara göre köyün bütün arazisine taksim edilecektir (BOA, TFR.I.KV., 99/9803). Tahmis usulünün uygulanmasına dair, 19 Şubat 1905 tarihinde Sadarete yazı gönderilerek, alınacak kararın bildirilmesi istenmiştir (BOA, TFR.I.UM., 30/2912.026). Bu arada Vilâyât-ı Selâse’den biri olan Kosova vilayetinin oşürünün Hazine’ye ait olduğu bildirilmiştir (BOA, TFR.I.UM., 30/2912.020.1).

Rumeli Umumi Müfettişi Hüseyin Hilmi, 1 Nisan 1905 tarihinde Sadarete yazı göndererek, Tahmis usulünün Selanik, Manastır ve Kosova kazalarında yürütülmesi uygun bulunmuş ise memurların zamanında seçilmesi ve uygulamada kullanılacak defterlerin hazırlanması için izin talep etmiştir. Merkez tarafından, 2 Nisan 1905’te, usulün Vilâyât-ı Selâse’de uygulanması talebinin uygun görüldüğü bildirilmiştir (BOA, BEO, 2541/190537).

4 Nisan 1905’te Vilâyât-ı Selâse’nin Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinde âşarın tahmis suretiyle arazi üzerine dağıtılması ve uygulamanın birkaç haftaya kadar başlaması kararlaştırılmıştır. Bu maksatla her kazada arazilerin yazılması ve bedellerin araziye dağıtılması için, 1000 kuruş maaşlı bir memur ile 750 kuruş maaşlı bir kâtipten oluşan yedişer kişilik olmak üzere sekiz komisyon teşkil ve istihdam edilecektir. Kazanın durumu ve arazisine ve bir dereceye kadar ziraat işlerini bilen doğru, dürüst ve gerekli vasıfları taşıyan görevlilerin şimdiden seçilmesi ve istihdamına başlanması istenmiştir (BOA, TFR.I.UM., 30/2912.023).

Tahmis Usulüne Hazırlık

7 Nisan 1905’te, “*Âşarın Arazi Üzerinden Suret-i İstifası*”nı açıklayan talimat çıkarılmıştır. Talimat, 29 Aralık 1879 tarihli “*Oşürün Arazi Üzerinden Suret-i*

İstifası” adlı nizamnamenin yerine geçmesi için hazırlanmış ve 26 maddeden oluşmuştur. Yeni hazırlanan talimatta, her köyün geçmiş beş yıllık hububat, mazı, boya, kitre, cehri, afyon, zeytin, incir ve palamut gibi ayrıca ihale edilen öşür gelirine menafi² ve maarif hissesi eklenmiştir. Bir köyün bütün âşar ve iane hissesinin toplamının ortalaması alınıp, yani beş yıllık varidatının toplamı tahmis edilerek (5’e bölünüp 1/5’inin alınması), ortaya çıkan 1/5’inin bedel/tutar olarak alınması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında bir kazada, tahmisin başlangıç ve bitişi olan beş yıl zarfında kaç dönüm afyon ekildiği ve beş yıllık bedel toplanarak her bir dönüme kaç kuruş öşür düşeceği hesap edildikten sonra, her köyün hissesi ayrılacak ve hububat âşarına eklenecektir. Her köyün hububat ve afyon vesaire âşarının R.1315/1899-1900 yılı bedel toplamına, teçhizat giderleri de Mal Kalemleri tarafından ilave edilerek taksime dâhil edilecektir. Arazi konusuna gelince; bütün arazi beş sınıfa ayrılacak ve sınıfların yer değerinin belirlenmesi mahalli idarelere bırakılmıştır. Mahsullerden öşür bedeli köy köy bilinen meyve ağaçlarının dikili olduğu araziye hububat da ekilirse, her dönüme sınıfına göre öşür bedeli belirlenecektir. Ayrıca meyve ağaçları yöre halkı tarafından âlâ, evsât ve ednâ olarak üç sınıfa ayrılarak öşür bedelleri ağaç başına dağıtılacak ve ağaçların dikili olduğu araziye düzenli olarak hububat ekilmiyorsa, bu arazi hesap haricinde tutulacak yani hesaba dâhil edilmeyecektir. İpek öşürü ayrıca alındığı ve tahmis bedeline ilave edilmeyeceğinden, ipek yetiştirmeye mahsus dutluklar hububat öşürünün dışında bırakılacaktır. Dutluklar da sınır ve dönümleriyle tahrir sırasında deftere kaydedilerek, öşür bedeli hanesine sıfır yazılacaktır. Böylece her şahsın bütün arazi ve ağaçlarına düşen bedeller toplanıp üçe bölünerek, mahsulü erken yetişen yerlerde haziranın başından ekim sonuna, mahsulü geç yetişen yerlerde ise eylül başından kasım sonuna kadar birer ay aralıklı üç taksitte vergi tahsildarları tarafından tahsil edilecektir. Ayrıca araziye dağıtılacak iane hissesi ve öşür bedelinde beş yılda bir kere düzenleme yapılması kararlaştırılmıştır (BOA, TFR.I.M., 7/663; Düstur: Birinci Tertib, C.8, 1943: 180-187).

Tevzi ve tahsil masrafları ile afet zararlarını karşılamak üzere öşür bedeline %5 eklenecektir. İkinci olarak, Manastır ve Selanik kazalarıyla Duyun-ı Umumiye’ye tahvil edilmiş diğer yerlerde,³ bayındırlık işleri için öşür gelirlerinden %5 ayrılmamıştır. Hazineye ait olan Kosova Vilayeti âşarından, bayındırlık işleri için %5 verilmekte ise de tahmîse ayrıca ehil hayvanlar vergisi

² Abdülaziz döneminde “memleket ve menâfi sandıkları” adıyla kurulan müesseseler, 1883’te Menâfi Sandıkları, 15 Ağustos 1888’de de Ziraat Bankası adını almıştır (Küçük, 1988: 221). 1883’de çıkarılan nizamnameyle, Memleket Sandıkları sermayesinin âşar vergisine eklenen %1 oranında menâfi hissesi ile karşılanması kararlaştırılmıştır (Uluyol, 2019: 26).

³ Rumeli vilayetlerinde çeşitli gelir kaynakları Duyun-ı Umumiye İdaresine verilmiştir. Bunlardan bazıları Kosova ve Yanya âşarının gelir fazlası; Selanik âşar fazlası; Selanik gümrük geliri; Drama, Gümölcine ve Serez’in âşarıdır (Yarç, 1996: 183-184).

adıyla %5 zam yapılmıştır. Bu zam, hala devam eden zorluğun bir kat daha artmasına yol açacaktır. Bu yüzden tahmis bedelinden bayındırlık işleri için %5 zammın ertelenmesi zaruri görülmüştür. 16 Nisan 1905 tarihinde Sadarete yazı gönderilerek, zaman geçirilmeden uygulamaya başlanmak için emir istenmiş (BOA, TFR.I.UM., 30/2912.020-1, BOA, TFR.I.UM., 30/2912.020-2), ayrıca kâtip ve memurların seçilip seçilmedikleri, eğer henüz seçilmemişler ise bir an evvel seçiminin bitirilerek, neticenin bildirilmesi istenmiştir (BOA, TFR.I.UM., 30/2912.021).

Hazırlanacak Komisyonlar

Üsküp kazasında, âşarın tahmis suretiyle arazi üzerine dağıtılması maksadıyla, arazinin tahriri ve bedellerin dağıtımının yapılması için sekiz komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Bu komisyonlardan başka bedellerin dağıtımının kollara taksimi, memur ve kâtiplerin seçilmesi için defterdarın başkanlığında, duyun-ı umumiye müdürü ile bilirkişiler olmak üzere yedi kişiden oluşan bir komisyon daha kurulması uygun bulunmuştur. Kosova valisi tarafından 18 Nisan 1905'te, gerekenin yapılacağı Umumi Müfettişliğe bildirilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 99/9874).

Arazi ve Tahriri

Tahmis nizamnamesinin onuncu maddesinde arazi üç sınıfa ayrılmıştır. Kosova Defterdarlığı, arazilerin veriminin farklı olmasından dolayı, bedelin sınıflara eşit olarak dağıtılmasının, adaleti sağlayamayacağı ve uygulamadan beklenen faydanın elde edilemeyeceğini belirtmiştir. Bilirkişilerden oluşturulacak heyet tarafından, her köy bedelinin beş sınıfa ayrılması ve her sınıfın bedel miktarının verimine göre belirlenmesi gerekeceği düşünülmüştür. Durum, Kosova Defterdarlığı tarafından Rumeli Vilayetleri müfettişliğine bildirilmiştir. Manastır'daki uygulama ve Selanik'te konuya vakıf kişilerle yapılan müzakerelerden de aynı sonuç çıkmıştır. Talebin Bâbîâlî'ye iletilmesi üzerine, burada gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Yapılan düzeltmeler, 11 Haziran 1905'te Müfettişlikten Vilâyât-ı Selâse'ye gönderilmiştir. Buna göre, sınıfların sayısı artırılmış, bedelin dağıtımında arazilerin sınıf ve derecelerine göre işlem yapılması istenmiştir. Dolayısıyla birinci ve ikinci sınıflara ait bedelin ayrılmasından sonra, geriye kalacak miktarın üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıf arazilere, tahammül derecelerine göre ayrılması ve dağıtılması kararı verilmiştir (BOA, TFR.I.UM., 8/750).

Alınan izinden sonra, Kosova Vilayeti merkez kazası olan Üsküp kazasında, tahmis-i âşar için 18 Temmuz 1905 tarihine kadar arazisi tahrir edilen ve bunlar arasında bedeli tevzi edilen/dağıtılan köylerin isimlerini açıklayan bir defter hazırlanmıştır. Sonradan defterde ilan edilen bu köylere eklemeler yapılmıştır. Bu manada, 19 Temmuz 1905 tarihinden 17 Ağustos 1905 tarihine kadar, tahmis-

i âşar tahriri ve dağıtımını yapılan köyler için yeniden defter düzenlenmiştir. Defterde kaza sekiz kola ayrılmış, her kola bağlı köyler ve evkaf köylerinin isimleri ayrı olarak kaydedilmiştir. Miri köyleri ve vakıf köylerinin toplamı ayrı ayrı verilmiştir. Bu köylere dağıtılacak öşür bedeli miktarı, dağıtıma dâhil edilen ve hariç tutulan arazinin miktarı, tahririn ilan tarihi ve dağıtımın ilan tarihi yazılmıştır (BOA, TFR.I.KV., 97/9672).

21 Ekim 1905'te tahmis talimatının onuncu maddesi değiştirilerek, Vilâyât-i Selâse'ye ait bazı yerlerde arazi beş sınıfa ayrılmıştır. Ayrıca tahmis bedelinin arazi sınıflarına dağıtımından bahsedilen on birinci maddesi, Hazine ve Şura-yı Devlet tarafından düzeltilmediğinden dolayı, bedelin arazi sınıflarına göre dağıtımını gerektiği bildirilmiştir. Adı geçen on birinci maddenin onuncu maddeye uygun olarak düzeltilmesine müsaade edilmesi Saderet'e bildirilmiştir. İzne cevap 17 Ekim 1905'te verilmiştir. Cevapta, tahmis bedelinin arazi sınıflarına dağıtımından bahsedilen on birinci madde hakkında yapılacak işlemlerden birinci ve ikinci türdeki arazi konu edildiği bildirilmiştir. Geriye kalan üç tür için diğer türler tabiri ile kısaltılmış olduğu ve zaten türün tayini ve bedelin belirlenmesi mahalli idarelere bırakıldığından, üç sınıftan on birinci maddede diğer türler olarak bahsedilmiştir. Dolayısıyla düzeltilmeye değer bir şey görülemediği, Şura-yı Devlet kararına atıf yapılarak, yazıyla bildirilmiştir (BOA, TFR.I.U.M., 30/2912.028). Üsküp kazasında tahriri yapılan köylerin arazisinin türü ile dönümünü açıklayan cetveller, kol memurları tarafından gönderilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 94/9371).

2 Şubat 1906'da da Üsküp merkez kazasının Âşar Tahmisinin Ayrıntılı Tahakkuk Defteri hazırlanmıştır. Defterde R.1321/M.1905-06 yılında yapılan tahmis-i âşar ihalesi öncesi arazi, taşıdığı nitelik ve niceliklere göre değer sırasına koyularak, derecelere ayrılmıştır. Bu derecelere dâhil edilen arazilerin dönümleri, bedelleri ile ihalesi yapılan kaza, mahalle, mezra ve köylerin isimleri yazılmıştır. (BOA, TFR.I.KV., 116/11550).

Bu köylerden İdris, Nahova, Urumlar, Uğyançe köylerinin âşar bedeli, dikkat çekici şekilde fazla olmuştur. Kosova Defterdarı, bu durumun mahsuptan değil, sadece görülen bolluk ve verim fazlalığından doğan rekabetten ileri geldiğini belirtmiştir. Bunun da iltizamın ölçü kaidelerinden olduğu, maktuiyet ve emanet idarelerinde bile bulunduğunu vurgulamıştır (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.001.001). Lubotan, Kopaniçe, Çaylane, Boyane, Bâlâ-yı Derbend, Bukovik, İsfilare-i Bâlâ gibi köylerde, rekabet olmadığından, bazı yıllar değerinden %50 eksikliğiyle de ihale edildiği ileri sürülmesine rağmen, bu gibi açıklamalar ispat edilememiştir. Son ihtimal olarak, eksik bedelle ihalenin araziye rağbetin olmamasından kaynaklandığı sonucuna varılmıştır (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.001.001). Bunun yanında tecrübe maksatlı yapılan bu uygulamada, birçok köy âşarının askeriye müteahhitlerinin yoğun talebiyle

karşılaşması ve gerçek değerinin üstünde çok yüksek tutarlara satılmasının, müteahhitlerin Hazine-i Devlet'te kefil olarak bırakılmış senetlerini kapatmak ve alacaklarını %50 noksanına da olsun almak için bu yolu denedikleri iddia edilmiştir (MMZC, 16.11.1324: 118).

Vakıflar

Vakfa ait olan öşür bedelinden müstahdem maaşları, ödenek, tamir masrafı gibi giderler çıkarıldıktan sonra geriye kalan miktar, belirlenen oranda Evkaf-ı Hümayun Nezareti'yle mütevelliler arasında taksim edilmiştir. İltizam bedeli, değerinden çok daha pahalı olursa, mültezim hasılat ile bedelin farkını tamamlamaya mecburdur. Müteveli, bu farkın 2/3 veya 3/4 miktarından istifade eder. Aynı durumda müteveli bizzat mültezim olursa, bu farktan yalnız Evkaf Nezareti'ne ait olan kısmı kadar zarara uğrar. Bunun yanında, vakıf âşar bedelinin, müteahhitlerin alacağıyla mahsup edilmesi mümkün olmayacağından, vakıf mütevellileri çok defa rakipsiz kalarak tahsilatı kendilerine verilmiş olan âşarı düşük bedel ile iltizam etmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.002). Dolayısıyla âşar-ı mevkufe çok defa düşük bedelle ihale edilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.005). Fakat Brazova, Gluha ve Orizar-ı Bâlâ köylerinde olduğu gibi müteveli ile diğer rakipleri arasında meydana gelen rekabetten dolayı, bazı istisnalar ortaya çıkmıştır BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.002).

Ortakçılık

Üsküp'te büyük arazi sahipleri, tarlalarını doğrudan doğruya çiftlik amelesi veya yarıcılar vasıtasıyla işlettikleri gibi, bazen de köylülere iki seneden beş seneye kadar kiraya vermiştir. Çiftçiler ise tarlalarını kendileri işletmiş, tarlaları yetmediği zaman kiracılık ve yarıcılık da yapmıştır. Bilhassa, Üsküp'te oturan çok sayıda hâfiz ve beyler de arazilerini yarıcılara işletirmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.002).

Tahsilat ve Bakaya

Vilâyât-ı Selâse merkez kazalarında ve özelde Üsküp'te tahmis-i âşarın tahsilinde gecikme yaşanmıştır. Eylül ayında başlayıp, Şubat ayına kadar bitmesi gereken tahsil işlemleri, Şubat ayı geldiği halde tamamıyla bitirilememiştir (BOA, TFR.I.MKM., 14/1326). Nisan 1906'da tahmis-i âşar bakayasının kaldığı teyit edilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 124/12304). Üsküp kazasının, R.1321/M.1905-06 yılı tahmis-i âşar masrafı olmuş ve tahmis memurlarına ödeme yapılmıştır (BOA, TFR.I.KV., 119/11857). Tahminin aslı 1.785.948 kuruş 21 paradır. Bunun 20 Ocak 1906'ya kadar 933.395 kuruş 21 parası tahsil edilebilmiş, geriye 852.553 kuruş bakaya kalmıştır (BOA, TFR.I.KV., 115/11430.3).

Vilâyât-ı Selâse Müfettişliği, R.1321/M.1905-06 yılından itibaren tecrübe masadıyla Selanik, Kosova ve Manastır vilayetleri merkez kazalarında uygulanan tahmis usulüyle öşür tahsilinden fayda sağlandığı belirtilerek, tecrübenin genişletilmesi ve daha kesin bir netice elde etmek için, bu usulün Vilâyât-ı Selâse dâhilinde altı kazada daha uygulanması düşünülmüştür. (BOA, BEO, 3128/234568; BOA, BEO, 3095/232095).

TAHMİS UYGULAMASININ TEFTİŞİ

Osmanlı Devleti, Üsküp kazası dâhilinde tahmis-i âşar usulünün uygulanışını takip etmiş ve bu manada teftiş ettirmiştir. 15 Şubat 1906'da Üsküp'te göreve başlayan Kosova Maliye Müfettişi Raşid Bey (BOA, TFR.I.KV., 118/11753), yaptığı inceleme neticesinde bir rapor hazırlamıştır. Raporda usulün uygulanması, uygulama esnasında karşılaşılan zorluklar ve yapılması gerekenler ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir.

Kurulan Komisyonlar

Tahmis uygulaması için öncelikle Vilayet İdare Meclisi, defterdarın başkanlığında 29 Nisan 1905 tarihinde bir komisyon kurmuştur. Komisyon 29 Mayıs 1905 tarihinde ilave edilen yeni üye ile beraber üçü memur, dördü Üsküp eşraf ve arazi sahiplerinden olmak üzere yedi kişiden oluşmuştur. Bu komisyon Üsküp kazasını sekiz daireye ayırmıştır. Her bir daire için bir kâtip ile bir memurdan oluşan ve nizamnameye uygun olarak dönümleri yazmak ve tahmis bedelini dağıtmak üzere bir heyet teşkil etmiştir. Tahmis komisyonu, nizamnamenin uygulanması sırasında müracaat, işleyiş ve mükellefler arasında meydana gelen anlaşmazlığın çözümü için üyelerinden birkaçını olay yerine göndermiştir. Kaza İdare Meclisi, tahminin kayıt ve benzeri işlemlerine çoğu zaman karışmamıştır. Komisyon kurulduktan sonra tevzi memurları işe başlamıştır.

Tevzi Memurları ve Tevzi

Tevzi memurları uygulamanın yürütülmesi sırasından yoğun çalışmış ve defterlere kayıt tutmuşlardır. Bu memurlar yeterli bilgiye sahip olmadıkları gibi, ilk defa yapılan bu işlemleri de bir an önce bitirmek zorundaydılar. Kayıt için kendilerine lazım olan doğru bilgileri vergi defterlerinde nadiren bulduklarından, muhtarlarla ihtiyar meclisleri üyelerinin ve mükelleflerin beyanatını, çok defa incelemeyen ve araştırmadan, defterlere kayıt etmişlerdir. Bu da bilgilerin güvenilirliğini zora sokmuş, dönümlerin tahriri yapılırken hata yapılmasına yol açmıştır. Örnek olarak, İrjenice köyünde bir kişinin vergi defterinde 578 dönüm olan arazisi tevzi defterine 474 dönüm olarak tahrir edilmiştir. Yine aynı köyde bir başka kimsenin 410 dönüm olan arazisi, 818 dönüm yazılmıştır. Bazı köy ahali de masrafları kendilerine ait olmak üzere, bütün arazinin ölçümlerinin

yapılmasını talep etmiştir. Lakin Tahmis Komisyonu, nizamnamenin buna müsait olmadığını belirterek, araziyi köylülerin ölçtürmesini ve ondan sonra beyanname düzenlenmesini tavsiye etmiştir. Bu tavsiye üzerine ölçüm için getirilen memurların dikkatsizliği dolayısıyla, Nerze gibi bazı köy ahalisi işlemlerden pek memnun olmamıştır. Arazi ölçümü yapmak üzere davet edilen memurlar, bazı tarlaları iki köye birden kayıt etmiştir. Mesela Güreler-i Zîr muhtarının ifadesi ve gösterilen iki kıta pusulaya göre, bir tarla hem Acarlar köyüne birinci sınıftan 80 kuruş tahmis bedeli ile 10 dönüm, hem de Güreler köyüne üçüncü sınıftan 9 kuruş bedelle 3 dönüm olarak kaydedilmiştir. Lakin bu durum nadir olarak gerçekleşmiştir. Koçuvışte köyünde ise arazinin bir kısmı veya bütünü gizli tutulmuştur. Memurların tevzi işinde, Üsküp kazasında birkaç köy toptan ihale edilmemiştir. Yalnız Orizar-i Bâlâ ve Brazda adındaki vakıf köylerin âşarı, iki açık arttırma belgesi ile birlikte ihale edilmiştir. Bu köylerin, bazı yöresel sebeplerden dolayı, R.1317/1901-02 yılından beri ayrı ayrı ihale edilmesi uygun görülmüştür. İki köye düşen tahmis bedeli ise bütün araziye dağıtılmıştır (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.002).

Üsküp Sancağı ahalisi genellikle tarımla geçimini sağladığından, buraya tarım memleketi de denilmiştir (MMZC, 16.11.1324: 118). Dolayısıyla bölgede 14.000 tahmis ferdi yer almıştır (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.001.001). Böyle olmasına rağmen idare meclislerinin, ekilecek arazinin verim gücünü bilmeyen kişilerin memur tayin ettiği ve bu memurların da gelişigüzel tahmin ve taksimler yaptığı iddia edilmiştir (MMZC, 16.11.1324: 118).

Afyon ekilen arazinin dönümleri ise, her sene özel memurlar tarafından iki sınıf olarak tahrir edilmiştir. Üsküp kazasına düşen afyon öşrü tahmis bedeli, orantılı olarak bütün köylere dağıtılmıştır. Bu konuyla ilgili köylülerden hiçbir şikâyet alınmamıştır. Tütün ziraatına tahsis edilen arazi ise ayrıca kaydedilmiştir. Ekşi Su Köyü ile birlikte Karşıyaka'da bağlara bazı defa ayrı bedel tayin edilmiştir. Ayrıca bu köylerdeki tarlalar için beş derece, sebze bahçeleri için de iki derece tayin edilmiştir. Fakat bağlar çoğunlukla eşit veya çeşitli arazi arasında tahmis bedeline tabi tutulmuştur. Elma, ceviz, kiraz gibi yemiş ağaçları seyrek dikilmiş, bunların arazisinin derecesinin belirlenmesi için, bu ağaçlar ara sıra dikkate alınmış ise de bu konudaki işlem hiçbir usule tabi tutulmamıştır. İncir ve zeytin ağaçları âşarı ise ayrıca ihale veya tahsil edilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.003).

Harita 2. Üsküp Merkezli Kosova Vilayeti-1900 (Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti, 2007: 13)

Defter Kayıtları

Araziler defterlere kaydedilmiştir. Tahrir esnasında hazır bulunmayan ve beyanname vermeyen mükelleflerin arazisini başkaları kaydettirmiş, kâtiplerin çoğu bunların isimlerini deftere kaydederken gerekli dikkati göstermemiştir. Ayrıca emlak defterlerindeki numaralar, tahrir defterlerinin ancak bir kısmında yazılmıştır. Bazı köylerde tahririn yalnızca emlak kayıtlarına göre yürütüldüğü ifade edilmiştir. Muhtarlar, tahrir ve tevzi kayıtlarını ahalinin anladığı dilde yazmışlardır. Mesela Divle köyünde mükelleflerin isimleri, tahrir ve tevzi ilannamesinin düşünceler ve görüşler hanesine nadir olarak tercüme edilmiştir. İşte bu ilannameler, muhtarlar veyahut büyük arazi sahiplerinden birine teslim edilmiştir. Şişova gibi bazı köylerde muhtarlar bu ilannameleri, yarıcılık ettikleri mal sahiplerine teslim etmişlerdir. Bu durumdaki köylüler, ilanname içeriğinden haberdar olmadıklarını iddia etmiştir. Ayrıca ilannamelerin, Güreler köyünde tevzi kayıtlarına daima uymadığı görülmüş fakat bu uyumsuzluğun sonradan yapılan düzeltmelerden ileri geldiği belirtilmiştir. İlannameler, yalnız bazı köylerde ertelenip çoğunlukla içeriğinden mükellefler haberdar edilmemiş ve muhtarlarca muhafaza edilmiştir. Bununla beraber köylüler okuma bilmemekte, okuma bilseler de oturdukları köyden başka köylerde de arazisi bulunanlar

hakkında, ilan ertelemekten beklenen neticenin ortaya çıkamayacağı kaydedilmiştir. Pusulalar nizamnamede belirlenen süreler içinde mükelleflere teslim edilmemiştir. Zira her pusulaya pul yapıştırmak gerektiğinden, Tevzi heyeti tarafından bir miktar masraf yapılması gerekmiştir. Buna heyetin mecburiyet veya mali gücü olmadığından, tahsildarlar pul eklenmesine ve pusulaların dağıtılmasına memur edilmişlerdir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.003).

Tahsilatın Yapılması

Tahrir ve tevzi işlemleri oldukça uzun bir zamanda bitirilebilmiştir. Tahmis bedeli tahsildarlarının seçilmesindeki zorluklar ve vermeleri gereken kefaletnmeden dolayı tayinleri de ertelenmiştir. Tayin edilen tahsildarların, Tahsil-i Emval nizamnamesini tam olarak bilmedikleri belirtilmiştir. Ayrıca Jandarma İdaresi de sayılarının az olmasından dolayı, tahsilat sırasında ödeme yapmakta sıkıntı çıkaranlar hakkında vazifesini tam olarak yapamamıştır. Tahsildarların yaptıkları takipler de kısmen sonuçsuz kalmıştır (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.003). Bunun yanında liyakatsiz olduğu düşünülen memurların, tahmis bedeli belirlerken rastgele tahmin ve taksimler yapmaları sonucu, bazı yerlerde bin kuruş geliri olmayan araziden iki bin kuruş tahmis bedeli alındığı iddia edilmiştir (MMZC, 16.11.1324: 118). Ayrıca Emval-i Selâse tahsildarları gibi daimî olmak üzere, beş yüz kuruş maaşla dört-beş tahsildarın istihdam edilmesi uygun görülmüştür (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.001.002).

Köylülerin hem zahire hem de tütün yetiştiren kısmı, tütün mahsulatını Reji idaresine veya tüccara satarak vergilerini ödemişlerdir. Lakin bu köylüler, tütünlerini zamanında satamadığından Güreler-i Evsat ve İstudenîçan gibi köylerde tahmis bedelinin ödenmesi ertelenmiştir. Acarlar ve Kuruşovik gibi köylerde, acize ve yetimler ile beraber tahmis usulüne göre hisselerine düşen bedel tarlalarından elde ettikleri mahsulden fazla olanlar arasında, tahmis bedelini ödemeyenler olmuştur. Bunlardan başka İdris Köyü, Nahova ve Uğyançe'de bir sınıf mükellef, Vardar nehri veya sellerin mahsullerini tamamen tahrir etmesi yüzünden tahmis bedelini ödeyememiştir. Yaşanan tüm bu olumsuzluklara rağmen R.1321/M.1905-06 yılı sonunda tahsilat %73'e ulaşmıştır. Büyük arazi sahiplerinden tahmis bedelinin tam olarak alınmasında genel olarak bir zorluk yaşanmamıştır. Hatta bunlardan bazıları, küçük arazi sahiplerinin bir kısmı gibi, bizzat gelip bedeli ödemiştir. Tahmis bedelinin yarıcılara ait olan kısmı da bulunmaktadır. Arazi sahiplerinden bir kısmı, yarıcıya tahsis edilip gerek ekilen ve gerek ekilmeyen bütün tarlalara düşen bedeli yarıcının ödemesi talebinde bulunmuşlardır. Buna karşılık Yarıcılar, eskisi gibi yalnız mahsulden aynen öşür ödemek istemişlerdir. Bu talep ve iddia neticesinde, R.1321/M.1905-06 yılında arazi sahiplerinin talebine göre hareket edilmesine karar verilmiştir. Fakat ileride, mal sahibi ile yarıcı arasında yapılacak anlaşmaya göre işlem yapılması

kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine arazi sahiplerinin hemen hepsi Yarıcılara düşen hisseyi tahsil etmiştir. Tahmis bedeline uygulanan Tahsil-i Emval Nizamnamesi, mahsul harman edilip satıldıktan sonra da öşür bedelinin peşin olarak tahsil edilmesini güvence altına almaktadır. Fakat mükelleflerin ihtiyatsız veya âcize olanları arasında, ödemede zorluk yaşayanlara rastlanmıştır. Tahsilat konusunda ileride zorluğa meydan verilmemesi için

- Daha bilgili ve yetenekli tahsildarların seçilmesi,
- Tahsilata zamanında başlanması,
- Bütün tahsilatın bir tahsildara verilmesi,
- Nizamnamenin uygulamasını sağlamak gerektiği belirtilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.003).

Yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü, ileride tahmis bedeli ödeyemeyecekler veyahut silahaltına alındıklarından dolayı tarlalarını işlettiremeyecek olanların, mutasarrıf oldukları araziye düşen tahmis bedelinin silinmesi uygun görülmüştür. Ayrıca İdare, tahsil işlemlerindeki kâtip sayısının sınırlı olması yüzünden, bu işi kısmen İstatistik kalemine vermiştir. Bu yüzden İstatistik kalemine ek olarak bir kâtip daha görevlendirilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.004).

Halkın Şikâyet Konuları

Halkın usul hakkında şikâyetleri yazılı olarak vilayet makamına, defterdarlığa ve kaymakamlığa sunulmuş, buralardan Tahmis Komisyonu'na iletilmiştir. Bu şikâyetler;

- Tarlaların ölçümünün fazla veya eksik yazılmasına
- Tahrirden saklanan-gizlenen tarlalar olduğuna
- Arazinin verim derecesinin hesaplanmasına
- Bir tarlanın iki köye birden kaydedilmesine
- Su baskınından ötürü mahsulatı zarara uğrayan tarlaların tahmis bedelinden muaf tutulmasına dair yapılmıştır.

Görüldüğü gibi şikâyetler çeşitli konularda yapılmıştır. Şikâyetlere örnek olarak, köy ahali toplenarak araziyi üç, dört veya beş mevkie bölmüş, bu yapılırken tarlaların verimi göz önünde bulundurulmamış, her bir mevki bir derece sayılmıştır. Divle ve Brezniça gibi bazı köylerde bütün tarlalara aynı bedel

biçilmiştir. Bu yüzden ahali, tarlalarının ölçülmesi ve mevki değeri göz önüne alınmadan, nizamnamede gösterildiği şekilde verimleri dikkate alınarak, tarlalara derece belirlenmesini arzu ve talep etmişlerdir. Bu anlamda Raduřhane köyü arazi sahiplerinden bir kişi, tarlalarının Lubaniçe köyü ahali tarafından yüksek derecelere kaydedilmesinden şikâyet etmiştir. Köy ahali ise bu tarlaların dönümünün kısmen 1 veya 1,5 lira olduğunu, hâlbuki köyde çok verimli (kemal-i âlâ) bağların 2 kat kıymeti olduğu halde, aynı tahmis bedeline tabi tutulduğunu itiraf etmiştir. Nerez Köyü ahalisinden bir kişi ise İzlokokan'da 1,5 dönüm tarlası olduğunu, oradaki büyük arazi sahiplerinin bu tarlayı 13 dönüm olarak kaydettirdiklerini iddia etmiştir. İddiasına şahit olarak ahali 10 kişi ile drenaj ve sulama tahsildarını göstermiştir. Yine, ayrı iki köyde oldukları halde birbirine komşu ve verimleri eşit olan tarlaların birbirinden farklı tahmis bedeline tabi tutuldukları da olmuştur. Örnek olarak Divle arazisinin her bir dönümüne 7,5 kuruş ve Brezniça tarlalarının dönüme 4 kuruş 5 para düşmüştür. Fakat bu durumun iki köyden birincisinin mîrî, diğerrinin vakıf olmasından ileri geldiği düşünölmüştür. Ayrıca köylerin nüfusu ile geçmiş yılların ziraatının birbirinden farklı olmasının bu sonucu ortaya çıkarmış olduğu kabul edilmiştir. Aslına bakılırsa, ahali arasında mevcut olan bazı özel sebeplerden dolayı, ilgili makama şikâyette bulunmak kolay olmamıştır. Bu durum, miktarı düşük yazılan veyahut tamamen saklanan-gizlenen tarlalara dair sunulan arzuhallerin pek çoğunda, arazi sahiplerinin kim olduğundan bahsetmeyip, bütün tarlaların ölçümünün talep edilmesinden anlaşılmaktadır. Yalnız tahmis bedelinin ödenmesi mecburiyetini fark ettikleri zaman işler değışmiştir. Bu durumla karşı karşıya kalan Koçuvişte ahali, hisselerine düşmesi gereken tahmis bedelini kendilerine yükleyen arazi sahiplerinin büyük bir kısmını hükümete ihbar itmişlerdir. Bundan başka, mükelleflerin çoğu ve bunların taleplerini yazan arzuhalcilerin, Tahmis-i-i Âşar Nizamnamesi'nin kendilerine verdiği hukuk ve yetkiyi çok defa iyi bilmedikleri gibi taleplerini ifade etmekten habersiz oldukları belirtilmiştir. Bundan dolayıdır ki çoğu mükellef, askerlik sürelerinin bitmesinden sonra hükümete müracaat ettiklerinden dilekçe sayısı artmış ve hükümet memurları bu dilekçeleri incelemeye vakit bulamamıştır. Memurların vakit bulabilmesi için, Preşova ve Palanka kazalarında tahmis usulünün uygulanmasının altı ay veyahut bir sene kadar ertelemesi tercih edilmiştir. Bunun yanında mükelleflerden birçoğu bütün tarlaların ölçölüp verimine göre derecelerinin tayin edilmesini arzu etmiştir. Bunlar yapılırsa tahmis usulü uygulanmasının hızlanabileceğı düşünölmüştür (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.004).

Neticede, Tahmis-i-i Âşar Usulünün uygulanmasından bu yana çok az bir zaman geçtiğinden dolayı, ziraatın genişlemesi açısından beklenen sonuç henüz alınamamıştır. Köylülerin pek çoğu tarlalarından az bir kısmını veyahut derecesi aşağı olanlarla, su baskınına uğrayanları boş bırakmışlardır. Bu duruma engel olmak ve tarlaları su baskınlarından korumak için Vardar nehri ile birkaç dere yatağının düzenlenmesi gerekli görölmüştür. Büyük ve orta arazi sahiplerinden

oluşan bir kısım ahalinin de ziraatlarını arttırmak için yeterli araç ve vasıtalara sahip olmadığı görülmüştür. Ayrıca sermayeleri olmadığı gibi birkaç seneden beri yarıcı, amele ile ter oğlanları bulunamamıştır. Bu grubun içinde ziraat için gerekli vasıta ve gereçlere sahip olanlar ile geniş tarlalara sahip bulunanlar, ziraat makineleri edinerek bu hale kısmen çare bulmuşlardır. Bunun yanında tarlalarını işletmek için yeterli imkânâ sahip bulunanların sayısı fazla idi. Bunların ziraatı özellikle keşif ve tahmin üzerine öşür ifasına tabiydi. Dolayısıyla mültezimlerin suiistimallerinden zarar gören mahsul vergisinin yavaş yavaş yayılarak genişlemesi beklenmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.004).

Bütün bu bilgileri kısaca toparlamak gerekirse, tahmis usulünde öşür bedeli ortalamasının belirlenmesi için geçen senelerin iltizam bedeli esas alınmıştır. Fakat bu yöntemden her zaman memnun olunmamıştır. Buna sebep olan, âşar iltizam bedellerinin düşük veya fazla olmasıdır. Bunlardan *âşar-ı emîriyyede*, ilk olarak askeriye erzakı müteahhitlerinin alacaklarının mahsubundan dolayı, iltizam bedeli tahsil edilen öşürden çok defa fazla olmuştur. Bazen de mültezimlerin tahsil ettikleri miktar, kanunun belirlediği miktardan fazla olduğundan iltizam bedeli artmıştır. İkinci olarak bazı köylerin ahali ve nüfuzlu kişilerin bazıları, mültezimlerin suiistimallerine müsaade etmemiştir. Ayrıca kendilerinin vermeyi kabul ettikleri miktarı ödemekte olduklarından, bu halde bulunan köylerle çiftliklerin âşarı gerçek değerinden düşük bedellerle iltizam edilegelmiştir. *Âşar-ı mevkufede* ise iltizam bedeli çoğunlukla düşük bedelle ihale edilmiştir. Bu köylerden Draçova köyünde, köye isabet eden tahmis bedelinin %10 arttırılabileceği ifade edilmiştir. Kura-yı emîriyyeden bir kısmı, özellikle Acarlar Köyü ahali, tahmis bedelinin indirilmesini talep etmiştir. Güreler-i Evsat ve İstudenîçan ahali tahmis bedelinden şikâyet etmemiştir. Rahmanlı köyünün bir kısım ahali de Tahmis-i Âşar Usulünün, tutar indirimi yapılsın veya yapılmasın, yürütülmesini talep etmiştir. Âşarın, iltizam, emanet veyahut tahmis usulünden biri ile tahsili hakkında ahalinin düşüncesi birbirinden farklılık göstermiştir. Bunlar iltizam usulüne dönülmesini talep eden mükellefler, iltizam usulünü veya emaneten idareyi talep edenler, tahmis usulünün tatbiki üzerine mükellefiyetleri az olan ve diğerlerine nispetle sayıca fazla bulunan bir sınıf mükellef ile değişiklik talebinde bulunan diğer mükelleflerdir. Bu son sınıf mükellefler, tahmis usulünün yürütülmesini talep etmişlerdir. Dolayısıyla iltizam usulüne dönülmesini talep edenler hariç olmak üzere, diğer mükelleflerin çoğunluğunun gerekli değişikliklerin yapılması şartıyla, tahmis usulünü kabul edecekleri tahmin edilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.005).

Öşür bedeli ortalamasının belirlenmesi için önceki yılların iltizam bedelini esas almak bir seçenek olarak kullanılmıştır. Fakat bu yöntem her zaman yeterli derecede memnuniyet verici bir esas teşkil etmemiştir. *Âşar-ı emîriyyede*, ilk olarak askeriye erzakı müteahhitlerinin alacaklarının mahsubundan dolayı, çok defa iltizam bedeli tahsil edilen öşürden fazla olmuştur. Bazen de mültezimlerin

tahsil ettikleri miktar, kanunun belirlediği miktardan fazla olduğundan iltizam bedeli yükselmiştir. İkinci olarak bazı köylerin ahalisi ve bazı nüfuzlu kişiler, mültezimlerin suiistimallerine müsaade etmemiştir. Ayrıca kendilerinin bizzat vermeğe razı oldukları miktarı ödemekte olduklarından, bu halde bulunan köylerle çiftliklerin âşarı gerçek değerinden düşük bedellerle iltizam edilegelmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.005).

Tahmis-i Âşar İşlemi Yapılan Mahaller

R.1321/M.1905-06 yılında tahmis-i âşar ihalesi öncesi arazilerin dönümlerinin toplamı ile ihalesi yapılan kaza, mahalle, mezra ve köylerin isimleri şöyledir (BOA, TFR.I.KV., 116/11550)⁴:

Tablo 1. Üsküp Kazasında Tahmîs-i Âşar İşlemi Yapılan Mahaller

Üsküp ile birlikte Karşiyaka ve Ekşisu	Taht-ı Ilıca	Tophane Mahallesi	Kiremitlik	Veysi Bey
Vodine-i Zir	Vodine-i Bâlâ	İncikova	Hasan Bey	Tırbarova
Urumlar	İdris Köyü	Emirhanlı	Kadı Köyü	Behlül Bey Köyü
Draçene	İstaykofça	İbrahim Bey	Küplice	Bernarçe
İstraçeniçe	Lubotin	Bazvirçe	Bıyıklı	Emirşahlı
Tekke	Delihazarlı	Acarlar	Ayvathlı ma Bunarcık	Ağaköy
İstudenebara	İrjeniçe	Orlançe	Urbançe	Bara
Rahmanlı	Tahor	Uğyançe	Nahova	Pakşeva
Bâlâ-i Çemen	Bahadır	Lefterçe	Gradmançe	Kruşe
Cedimer	Divle	Susiçe-i (Suşıçe-i) Dervend	Güreler-i Bâlâ	Güreler-i Evsat

⁴ Köy isimleri okunurken, Tahir Sezen'in kitabı ((Sezen, 2017) ile Hatice Akın Zorba'nın makalesinden karşılaştırma yapılmıştır (Zorba, 2018: 29-39).

Gürelere-i Zir	Luboniçe	Bulaça	Orizar-ı Zir	Orman
Neklikon	Bardofça	Nevasil	Voçidovar	Koçkova
Nikiştan	Graçan	İvlahlar	Orizar-ı Çeltik	İsfilare-i Zir
İsfilare-i Bâlâ	Rahçe	Kopaniçe	Boyane	Bukovik
Semenişte	Çaylane	Matka	Gırçene	Kuruşovik
Nerez	Yabolça	İçveti Petka	Barova	Gvarleva
Pevastu Brezniça	İvasiye	Supeste	Mirkofça	Sele-i Bâlâ
Sele-i Zir	Dobridovar	Osinçan	Dirjbalova	Ehlova
Hamova	Malçeşte	Açovatova	Çernovir	Pataşka
Susiçe-i Manastr	Varvara	Çerone Voda	Akbaşköy	İstudenıçan
Morane köy	Uruştane	Zelinkova	İsmiyançe	Esterkobadiça
Gumalova	Roberina	Tıboviçe	Palğrad	İverzalçe
Naklisof	Draçeviç	Aldinçe	Virtekçe	Pakaroşa
Koliçan-ı Zir	Koliçan-i Bâlâ	Papuzda	Buçeniçe	Groşine
Geylan	Senâburde Mezrası			

SONUÇ

Üsküp Sancağı ahalisi genellikle tarımdan geçimini sağlıyordu. Sancakta, iltizam usulünün sakıncaları, âşar vergilerinin toplanmasında yaşanan olumsuzluklar ve tarım gelirlerinin bazı yıllar düşük bazı yıllar yüksek olması gibi sebeplerden dolayı tahmîs usulü getirilmiştir. Bu usul II. Abdülhamid'in Rumeli ıslahatının bir maddesi olan vergiler konusundan bir kesittir. Usul Vilâyât-ı Selâse'de deneme amaçlı olarak uygulanmıştır. Bu vilayetlerden Kosova vilayetinin merkez kazası olan Üsküp'teki uygulamadan bölge ahalisinin çoğunluğu memnun kalmış, bazı düzenlemeler yapılması şartıyla devamını talep etmişlerdir. Beş yıllık ihâle bedeli toplamının ortalamasının alınması ile ortaya çıkan miktarın arazi üzerine taksim edilmesi şeklinde düzenlenen bu usulün, bazı yerlerinin düzenlenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Halkın şikâyetine neden olan konu başlıkları sıralanarak sonraki ihale sürecinde bunların giderilmesi

gerektiği kabul edilmiştir. Bunlardan en önemlisi birkaç köyün yüksek tutarla ihale edilmesidir. İkincisi, arazilerin bir takımı vakıf arazi olduğundan, buraların öşür bedeli çok düşük tutarlarla mütevelliler tarafından iltizam edilmiştir. Üçüncüsü de İdare meclislerinin ekilecek arazinin veriminin tespitinde yaptığı yanlışlıklardır. Memurların tahmin ve taksimdeki hataları yüzünden, geliri düşük arazilerden fazla tahmis bedeli alınmış veya bunun tersi olmuştur. Dolayısıyla bu usulün başarısı için, liyakatli memur tayini, vakıfların suiistimallere karşı korunması ve arazinin verim derecesinin bilinmesi ve yüksek tutara satılmasına engel olunması gerektiği açıktır. Yaşanan muhtelif olumsuzluklara rağmen R.1321/M.1905-06 yılı sonunda âşar tahsilatı %73 olarak gerçekleşmiştir.

XX. yüzyılın hemen başında Rumeli'nin bir sancağı olan Üsküp'teki vergi tahsil incelemesi vasıtasıyla dönemin vilayet merkezi olan Üsküp'e ilişkin köyler, köylüler, dönemin köy isimleri, ahalinin tahmis usulüne bakışı, tarla ölçümü, tahrirden saklanan tarlalar, arazinin verim derecesi, bir tarlanın farklı köylere kaydedildiği, mükellefler, tevzi memurlarının bilgi seviyesi, tahsildarların vaziyeti, ahali ile devlet memurları arasındaki ilişkiler, âşarın tahsil yöntemi, yörenin coğrafi ve iklim özellikleri (yağışın fazla olması Vardar nehrinin taşmasına yol açar ve oluşan afetten mahsuller zarar görürdü.) gibi konulara dair önemli bilgiler elde edilmiştir. Dolayısıyla adı geçen dönemde Osmanlı Üsküp'ünün sosyoekonomik olarak içinde bulunduğu şartlar gözlenmiştir.

Devlet idarecileri diğer bölgelerde olduğu gibi Rumeli'de de sürekli olarak, aksaklık gördükleri alanlarda, ıslahat yapmışlardır. Islahat düzenlemeleri hazırlamakla yetinmeyen idareciler sıkı denetimlerle ıslahatların uygulanma sürecini takip etmişlerdir. Gerek ıslahatlara ilişkin layihaların gerekse ıslahat uygulamalarını değerlendiren raporların Osmanlı tarihini anlamlandırma ve araştırmacılara rehberlik eden temel başvuru kaynakları oldukları görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alkan, M. (2015). Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umûmî Müfettişliği (1902-1908), *CBU Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 242-255.
- Aydın, M. (1994). Doksanüç harbi, *DİA*, C.9, TDV, 498-499.
- Bâbîâlî Evrak Odası (BEO)*: 1330/99718; 2541/190537; 3095/232095; 3128/234568.
- Başvekâlet Devlet Matbaası, (1943). *Düstur*, Birinci Tertib, C.8, Başvekâlet Devlet Matbaası.

- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları (2007). *Osmanlı arşiv belgelerinde Kosova vilayeti*, (yay. haz. H.Yıldırım Ağanoğlu vd.), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Balcı, R. (2012). Kosova Islahatı (1896-1905): Rumeli Vilayet-i şahanesine mahsus Mevadd-ı Islahiyye Layihası'nın Kosova'da uygulanması, *Türkiyat Mecmuası*, 22(2), 1-37.
- Coşar, N. (1996). Aşar vergisinin kaldırılma nedenleri, *Toplumsal Tarih*, 7, 21-29.
- Gencer, İ. (1992). Berlin antlaşması, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5, 516-517.
- Hacısalihoğlu, M. (2013). Yunanistan, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 43, 586-595.
- İnalçık, H. (2008). Rumeli, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 35, 232-235.
- İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)*: 185/5609.
- İrâde Maliye (İ.ML)*: 18/61.
- Küçük, C. (1988). II. Abdülhamid, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1, 216-224.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), *Devre 1, C.2, İçtima senesi 1, Otuzaltıncı İnikad, 16.11.1324 Pazartesi*.
- Öz, M. (2010). Tahrir, *DİA*, TDV, 39, 425-429.
- Özbek, N. (2015). *İmparatorluğun bedeli: Osmanlı'da vergi, siyaset ve toplumsal adalet (1839-1908)*, Boğaziçi Üniversitesi.
- Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme Odası (Kalemî) Belgeleri (BOA, A.İMKT.MHM.)*: 677/5.
- Sadâret Mektubî Kalemî Umum Vilayet Belgeleri (BOA, A.İMKT.UM)*: 462/77.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı yer adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu, Islâhât (BOA, DH.TMIK.S)*: 11/99; 18/15.
- Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı (TFR.I.MN)*: 43/4206.

Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı (BOA, TFR.I.KV): 116/11550; 115/11430; 118/11753; 119/11857; 124/12304; 128/12748; 94/9371; 97/9672; 99/9874.

Rumeli Müfettişliği Müteferrik Evrak (TFR.I.M): 1/27; 7/663

Rumeli Müfettişliği Makamat Evrakı (TFR.I.MKM): 14/1326.

Rumeli Müfettişliği Umum Evrakı (TFR.I..UM): 30/2912; 8/750.

Yıldız Sadaret Resmi Evrakı (Y.A.RES): 80/59.

Uluçol, O. (2019). 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde bankacılığın gelişimi, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16, 19-40. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/614885>

Yarcı, G. (1996). *Türk arşiv belgelerine göre Osmanlı diplomasisinde Makedonya meselesi (1876-1912)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Marmara Üniversitesi.

Zorba, H. A. (2018). 1833 tarihli nüfus defterine göre Üsküp Kazası'nın demografik yapısı. *Mediterranean Journal of Humanities*, VIII/1, 23-40. doi: 10.13114/MJH.2018.380